

'een periode van heroriëntatie'; dat lijkt mij een al te gemakkelijk omzeilen van vragen waarop het boek zich wil richten.

G. J. Oostindie

C. C. van Baalen, *Paradijs in oorlogstijd? Onderduikers in de Noordoostpolder 1942-1945* (Dissertatie Leiden 1986, Publikaties van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders XLIX; Zwolle: Waanders, 1986, 255 blz., f39,50, ISBN 90 6630 059 0).

De eerste gedeelten van de Noordoostpolder vielen in augustus 1941 droog, nadat de Duitsers in het begin van dat jaar met verdere werkzaamheden aan de nieuwe polder hadden ingestemd. Twee jaar later stond het gebied algemeen bekend als een paradijs. Een uitgestrekt en grotendeels nog kaal en onontgonnen gebied werd paradoxaal genoeg hét toevluchtsoord voor onderduikers. Hoe dit merkwaardige fenomeen kon ontstaan en waarom dat bovendien onder Duitse ogen kon gebeuren probeert de schrijfster met succes in deze wat zij zelf noemt 'streekgeschiedenis' te beantwoorden. De term 'streekgeschiedenis' duidt er op dat bovendien een algeheel beeld wordt gegeven van de ontwikkelingen in dit gebied gedurende de oorlogsjaren, waar het verhaal van de onderduikers doorheen geweven is.

Onderduikers trokken als elders pas aarzelend in de loop van 1942 naar dit nieuwe land. De grote stroom kwam in mei 1943 op gang. Ook hierin wijkt de polder niet van de rest van Nederland af. Degenen die hier hun toevlucht zochten waren voornamelijk wat de auteur noemt 'preventieve' onderduikers: mannen die oproepen voor de arbeidsinzet of voor krijgsgevangenschap konden vrezen, studenten die transport naar Duitsland wilden vermijden. Deze mensen werden volgens de vereiste formaliteiten als polderwerkers aangenomen door A. J. Knipmeijer van de in Kampen gevestigde cultuurtechnische dienst van de 'Directie Wieringermeer', met medewerking van het arbeidsbureau en het distributiekantoor.

Het unieke van de polder was — Van Baalen gaat daar terecht uitgebreid op in — dat de Duitse autoriteiten tot een bepaalde hoogte hiervoor andere maatstaven aanlegden dan voor de rest van Nederland. Vooral met het oog op de voedselvoorziening hechtten zij, met de Nederlandse overheid, veel belang aan het gebied. Daarnaast koppelt de schrijfster de Duitse interesse voor het nieuwe land aan de *Blut und Boden*-filosofie, maar dat gebeurt weinig overtuigend; zij komt er later ook niet meer op terug. Omdat het moeite kostte voldoende arbeiders te recruteren voor het ontginnen en in cultuur brengen van de polder — velen haakten bovendien ten gevolge van het zware werk spoedig af — werden vanaf september 1942 door de Duitsers extra gunstige voorwaarden geschapen. Arbeiders die in de NOP werkzaam waren kwamen niet voor arbeidsinzet in Duitsland in aanmerking. Toen na de april-meistakingen van 1943 polderwerkers die hadden gestaakt ongemoeid werden gelaten (dat was elders vaak wel anders!) en voorts alle in de polder werkzame jongemannen van de jaargangen 1922-1924 uitstel kregen van tewerkstelling in Duitsland (nergens anders werd een heel gebied van deze maatregel uitgezonderd), was het hek van de dam. Mede doordat Knipmeijer en de zijnen dankbaar van de coulante houding van de Duitsers gebruik wisten te maken verkreeg de polder haar nationale faam als toevluchtsoord. Het is daarbij merkwaardig dat, zoals de auteur duidelijk maakt, de bezettende macht heel goed van die faam op de hoogte was.

Hoeveel onderduikers de polder heeft geherbergd bespreekt de schrijfster eigenlijk niet. Wel vermeldt zij, wat verborgen, de schatting hieromtrent van Knipmeijer (circa 25.000 man), maar zelf heeft zij de blijkbaar wel beschikbare getallen hierop niet nader bestudeerd. Duidelijk is dat het aantal onderduikers in vooral mei en juni 1943 sterk steeg. Het deed althans de Nederlandse autoriteiten een zucht van verlichting slaken. Tot dan toe was het personeelsbestand steeds onvoldoende geweest om de polder volgens planning te ontginnen en in cultuur te brengen. Maar al spoedig verlieten ook veel onderduikers de polder weer vanwege het bijzonder zware werk, dat voor onervaren arbeiders vaak te veel bleek. Anderen bleken de polder om andere redenen niet erg paradijselijk te vinden; zij waren bang voor een plotselinge afsluiting van het gebied door de Duitsers. De schaarse toegangen maakten de polder tot een fuik. Op 7 augustus 1944 werd die ook daadwerkelijk dichtgetrokken. Het merendeel van de polderwerkers kon toen evenwel zelfstandig de polder verlaten. Het aantal arbeiders daalde in één klap van circa 4500 naar zo'n 1950 man. Een tweede razzia, op 17 november 1944, was het definitieve einde van het paradijs. Het betoog van de schrijfster dat het hier in de eerste plaats een actie tegen illegale activiteiten betrof en pas daarna een actie, bedoeld om iedereen in Duitsland in te zetten, is weinig overtuigend.

In de optiek van de schrijfster zijn de in de polder werkzame mannen in twee groepen te verdelen: zij die er werkten als onderduiker en de overigen. Die overigen waren veelal de mannen van het eerste uur, meestal boerenjongens die hoopten uiteindelijk zelf land toegewezen te krijgen. Zij bleken met dat perspectief voor ogen de doorzetters. De schrijfster maakt duidelijk dat het de landarbeiders waren die uiteindelijk met het in cultuur brengen van de polder werden belast en dat de onderduikers het simpele doch zware werk als het graven van greppels werd gelaten. In de uitgebreide beschrijving van het dagelijks leven — aardig, al neigt het soms wat naar een jongensboek — lopen de groepen wel (te veel?) door elkaar. Over hun cijfermatige verhouding wordt weinig uitsluitel gegeven, al wordt wel duidelijk dat na mei 1943 de onderduikers overheersten, hetgeen de werkverhoudingen er niet gunstiger op maakte.

Over de onderduikers zelf is de schrijfster ook niet altijd even duidelijk. Zo worden de redenen tot onderduiken wat stiefmoederlijk en ongelijk behandeld. De vraag wat eigenlijk onder onderduikers moet worden verstaan had ook meer aandacht kunnen krijgen. Iets wat op een definitie lijkt verschijnt pas op bladzijde 140.

De auteur heeft een kundig en lezenswaardig boek geschreven, gebaseerd op precies en nauwgezet archiefonderzoek. Alle bespreekbare aspecten komen aan bod, al maakt de veelheid van gegevens vooral het begin van het boek wat taai. Allengs wordt de toon echter losser. De gekozen chronologische indeling verbreekt soms de samenhang tussen de thema's. Daarnaast is de relatie met de landelijke ontwikkelingen soms wat vaag en plichtmatig aangegeven, hetgeen zo nu en dan tot enigszins merkwaardige simplificaties leidt of tot nietszeggende stukjes. De manier waarop het onderduiken in de NOP wordt beschreven en vooral de wijze waarop de rol van de Nederlandse en Duitse autoriteiten daarin wordt behandeld maken het boek echter tot een belangwekkende studie die veel meer is dan 'alleen maar' een streekgeschiedenis.

G. van der Ham

A. Bleich, *Een partij in de tijd. Veertig jaar Partij van de Arbeid: 1946-1986* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1986, 207 blz., f24,50, ISBN 90 295 0212 6).